

## Kiút az „okosautokráciából” – első lépés: beidegződéseink kiidegelése

Hibrid rezsim, versengő autokrácia, illiberális állam, maffiaállam. Különbféle, mára szinte közhelyként használt fogalmak, amelyek végző soron mind ugyanarra a felismerésre alapoznak: Magyarország nem tekinthető demokráciának. A kormánypárti megmondóemberek részéről ilyenkor jön a felemelt mutatóujjal felkérdezés: „Ha nem lenne demokrácia, akkor mégis hogyan írhatnának le olyat a hozzám hasonló okoskodók retorzió nélkül, hogy Magyarország nem demokrácia?” A válasz nem is annyira egyszerű, ha nem próbálunk meg minél pontosabb, részletesebb leírást adni arra a rendszerre, amelyben sokan élni *kényszerülünk*. Ez ugyanis, aligha meglepő, döntően befolyásolja azt is, hogy a sokak által vágyott kiutat (értsd: a demokráciához való visszatérést, az alkotmányos helyreállítást, a jogállami restaurációt) milyen irányban érdemes keresni. Persze Magyarországon – ehhez azért a negyedik kétharmad után, Németh Szilárd<sup>1</sup> is nyugodt lehet, nem kell filozofálni – sokan nem azt érzik, hogy élni kényszerülnek, ezzel pedig nem árt tisztában lenni, s különösen hasznos ennek okait is figyelembe venni, azokból a megfelelő következtetéseket levonni.

A Magyarországon élni *kényszerülők* persze foghatják a sátorfájukat,

és szabadon Nyugatra távozhatnak, ezzel egyúttal – külön erre irányuló szándék híján is – fact checkelhetik a miniszterelnök magyar ifjúsághoz intézett, a tavaszi választások után megfogalmazott állítását is: „Annak, aki el akar menni Magyarországról, azt üzenem, hogy ez a legjobb hely Európában, innen csak rosszabb helyre lehet menni.”<sup>2</sup> Gyanítható, hogy aki az ország állapota miatt lép le, annak sem múlik el túl hamar a keserű íz a szájában – mégiscsak ide születtünk, a legtöbben azért még mindig itt képzeljük el (szeretnénk elképzelni) a jövőnket. A közállapotoktól önmagát meglehetősen rosszul érző egyéneknek, az ilyen egyének közösségének (már ha van ilyen) nem haszontalan tisztázni, pontosan miben (rosszul működő demokráciában, diktatúrában vagy valami másban) él, továbbá, hogy ennek mentén milyen kezdő lépéseket érdemes gondolatban megtennie ahhoz, hogy egyszer tényleg legyen értelme olyan dolgokról vitázni, mint „ellenzéki esélyek”, „feles vagy kétharmados alkotmányozás”, „negyedik köztársaság”, satöbbi.

E cikk szerzője tisztában van azzal, hogy írásában semmi újat nem állít, szinte kizárólag ismét. Ám nem gondolja azt, hogy ennek, mármint az ismétlésnek, ne lenne haszna. Ez az írás abból a megfontolásból szü-

<sup>1</sup> [https://index.hu/belfold/2017/01/12/nemeth\\_szilard\\_alcivilek\\_szavak/](https://index.hu/belfold/2017/01/12/nemeth_szilard_alcivilek_szavak/)

<sup>2</sup> <https://telex.hu/valasztas-2022/2022/04/06/orban-annak-aki-el-akar-menni-magyarorszagrol-azt-uzenem-hogy-ez-a-legjobb-hely-europaban>

letett, hogy felhívja a figyelmet, ismételtelen ráerősítsen néhány (tehát közel sem minden) olyan szempont-ra, amellyel, úgy tűnik, a kormánykritikus nyilvánosság nagy része az Orbán-rendszer (amit valamelyik nagyokos Nemzeti Együttműködés Rendszerének nevezett el, ki tudja milyen és kik közötti együttműködést hazudva) tizenharmadik évében sem igazán akar/képes szembenézni. Cikkemet arra a megállapításra alapozom, amely szerint Magyarországon a 2010-es kormányváltás után legfeljebb egy éven belül végbement az úgynevezett „autokratikus áttérés” (Kis 2019), amely révén most már több mint tizenkét éve élünk – demokrácia helyett – autokráciában. Amellett érvelek, hogy mindez meghatározza azt is, hogy a 2010 előtti világból magunkkal cipelt beidegződéseink elengedésén, áthangolásán milyen irányban érdemes elkezdni dolgozni. Már ha egyszer tényleg szeretnénk egy normális országban élni.

### **Mibe kerültünk? – Az „okosautokráciák” korszaka**

A jogállami intézményrendszert 2010 után szisztematikusan, jól dokumentáltan, számos hazai és nemzetközi kritika ellenére leépítő (Bajomi et al. 2020, Majtényi–Zsugyó 2019) Orbán-rendszerrel kapcsolatban meglepően gyakran merül fel a diktatúra szó, ezen írás szerzője is skandált ilyesmit elragadtatott pillanataiban ilyen-olyan tüntetéseken (vagy inkább, ahogyan arra, sajnos a legtöbb esetben jogosan, az ilyeneken részt vevők is gyakran utalnak: tüntikézéseken). Persze ott diktatúrázik könnyen az ember, ugye, ahol vannak arra utaló jelek,

hogy nem a demokrácia keretei között zajlanak közös ügyeink. Nem volt régen a 20. század, amelynek biztosan szintén szerepe van abban, hogy nem nehéz rokonszenvezni azzal a leegyszerűsítő állítással, hogy ami nem demokrácia, az diktatúra. A szociálpszichológia eléggé régen igazolta, hogy az ilyen leegyszerűsítő meghatározásokhoz ösztönösen képes az egyén pszichéje kapcsolódni, könnyen belátható okokból (önvédelemből, a világban való könnyebb eligazodás igénye miatt és a további, jórészt magától értetődő evolúciós törvényszerűségekből következően). Elevenen élnek a 20. század emlékei is: a weimarizálódás bő egy évtized alatt náci diktatúrába sodorta Németországot és lángba borította a világot. A jelen és az 1920-as évek társadalmi folyamatai az eltérő történelmi helyzet ellenére is mintha mutatnának némi hasonlóságot: a weimarizálódásra jellemző helyzetek bekövetkezésének valószínűségét növelő tényezőkre pedig a magyar társadalom folyamatait vizsgáló kutatók már a 90-es évek közepén felhívták a figyelmet (Fábián–Sik 1996). Evidens ugyanakkor, hogy rengeteg dolog változott a 20. század első fele óta, és ezek a változások mégiscsak döntőek. A könnyelműen diktatúrázó ember vitaképességét kockáztatja, morálisan nehezen tartható pozícióba helyezi magát: nem lehet elmenni amellett a tény mellett, hogy a diktatúráként azonosított rendszerek a 20. században ezrek, tízezrek, százezrek, milliók életét követelték. A diktatúra szó használatával csínján kell bánni: a diktatúrákhoz a kollektív tudatban vér tapad, a diktatúra fizikai fenyegetettséget jelent az egyénre

nézve, erről pedig az Európai Unión belüli nem demokratikus rendszerek esetében szinte egyáltalán nem beszélhetünk. Ettől az Orbán-rendszer bűnei nem lesznek kisebbek: a jogállami intézményrendszer szisztematikus leépítése, a fékek és ellensúlyok rendszerének kiiktatása, a demokrácia védelmére hivatott intézmények autokratikus áthangolása, az autonómiák csorbítása, ellehetetlenítése, a megszállt közmédia, az adófizetői milliárdokból futtatott gyűlöletpropaganda – hogy csak néhány alapvető bűnt említsünk – önmagában elegendő érvek tűnik ahhoz, hogy a magyar berendezkedésre demokrácia helyett minőségileg merőben más jelzót használjunk és ennek megfelelő cselekvési kiindulópontokról beszéljünk.

Kis János már 2016-ban amellett érvelt, hogy az Orbán-rendszer elhelyezéséhez elsősorban azt érdemes tisztázni, hogy egy elméleti skálán hol húzódik a határ demokrácia, autokrácia és diktatúra között. Kis szerint a határ meghúzásához, azaz annak eldöntéséhez, hogy egy rezsím demokratikusnak tekinthető-e még, vagy már inkább autokráciaként jellemezhető, a demokrácia alaki és tartalmi szempontjait, azaz a demokrácia „alrendszerének” állapotát kell megvizsgálni (az ezen eljárás alapjául szolgáló vizsgálati szempontrendszerre később, 2019-ben az „autokratikus áttörés modelljeként” hivatkozik). Eszerint demokráciáról alaki értelemben akkor beszélhetünk, ha létezik a törvényhozási változgazdálkodást biztosító választási rendszer, ha közhatalmi döntéseket kizárólag választott tisztségviselők vagy az általuk választott személyek hozhatnak, valamint ha érvé-

nyesül a hatalmi ágak szétválasztásának elve. Az alaki szempontokon túl Kis tartalmi követelményeket is meghatároz, azaz szerinte demokráciáról akkor beszélhetünk, ha minden állampolgár számára biztosítva van a politikai jogok összessége, ha érvényesül az emberi jogok (személyes jogok) védelme és biztosított az állampolgárok számára az őket a közhatalom részéről ért jogsérelem elleni jogorvoslat lehetősége. Kis szerint e demokráciakritériumok (alrendszerek) szisztematikus elemzése mentén, defektusaik súlyossága alapján állapítható meg, hogy egy adott berendezkedés átlépi-e azt a határt, amikor már autokráciának minősítendő (Kis 2016). Kis 2019-ben publikált modellje alapján „autokratikus áttörésről” akkor beszélhetünk, ha „1. átfogó, összehangolt támadás zajlik a jogállam valamennyi pillére, továbbá a médiapluralizmus ellen, 2. az intézkedések gyors ütemben követik egymást, 3. a lehengetlő támadássorozat a maradék önállóságukat még őrző intézmények nem képesek feltartóztatni” (Kis 2019: 62). Kis János e szempontok alapján megállapítja, hogy a magyar politikai rendszer már a 2010 utáni első kormányzati ciklus első felétől autokráciaként (de nem diktatúraként) azonosítható (Kis 2019: 45). Szerinte ugyanis „a demokrácia nem akkor vált át autokráciába, amikor az autokratikus rezsím kiépülése befejeződött, hanem amikor egy demokráciaidegen párt kormányra kerülve áttöri a garanciális intézmények védvonalát” (Kis 2019: 68). Arra is rámutat, hogy az Orbán-rendszer ezek alapján tekintélyuralmi rendszer, amelyben léteznek választások, és amely képes hosszabb

ideig diktatúra nélkül is fenntartani magát. Ez utóbbi jellemzője egyúttal azt is lehetővé teszi, hogy hatalmát jóval kisebb politikai költségekkel, s ami talán számára a legfontosabb, az Európai Unió által Magyarországnak biztosított források felhasználásával tarthassa fent (bár, úgy tűnik, ebből mostanra – tizenkét évi alibizést követően – lett tényleg elégük az uniós döntéshozóknak<sup>3</sup>).

Definíciós és rendszerleírási kísérletekkel nem csak a kormánykritikus nyilvánosságban találkozhatunk. Orbán Viktor 2014-ben maga hirdette meg, hogy „illiberális államot” épít, rendszerét „illiberális demokráciaként” azonosítva.<sup>4</sup> Az „illiberális demokrácia” fő karakterjegyei – a fogalmat a társadalomtudományokban elsőként használó – Fareed Zakaria (1997) szerint a következők: az egyéni szabadságjogok erodálása, a populizmus, a legalább részben szabad, de erősen a hatalmon lévő politikai erőknek kedvező választási rendszer és a kormányzati hatalmat kritizáló külső és belső hangok illegitim színben való feltüntetése és egzisztenciális ellehetetlenítése. Egyes szerzők, például Kis János ugyanakkor kifejezetten óva int az „illiberális” és a „demokrácia” fogalmak együttes használatától, rámutatva arra, hogy a demokrácia nem liberális, azaz illiberális formája fogalmilag értelmezhetetlen, a liberalizmus és a demokrácia egymástól nem elválasztható fogalmak (Kis 2014: 612). Bozóki András és Hegedűs Dániel – akik az Orbán-

rendszert kívülről (elsősorban az EU által) korlátozott hibrid rezsimmént azonosítják – Kis Jánoshoz hasonlóan érvelnek, amikor Juan Linzre hivatkozva azt írják, hogy „az autokratikus vagy hibrid rendszerek esetében nem érdemes azokat jelzős, például „illiberális” demokráciával helyettesíteni, mert ez a megközelítés elmossa a különbséget a demokratikus és a vegyes rendszerek között, azaz elkendőzi aényt, hogy az utóbbiak egyáltalán nem felelnek meg a liberális demokráciákkal (vagyis „a” demokráciával) szemben támasztott minimális elvárásoknak” (Bozóki–Hegedűs 2017: 9).

A demokrácia válságáról szóló tanulmányokban gyakran előkerül a „versengő autokrácia” (competitive authoritarianism) kifejezés is. A „versengő autokrácia” fogalmát olyan rendszerek leírására használják, amelyekben formálisan léteznek demokratikus intézmények, például választások, és amelyekre úgy tekintenek, mint a hatalomra jutás elsődleges eszközeire, ám amelyben a hatalmon lévők állami pozícióikkal visszaélve jelentős előnyre tesznek szert politikai ellenfeleikkel szemben. Ezek a rendszerek „versengők” tehát abban az értelemben, hogy az ellenzék demokratikus intézményeken, választásokon keresztül versenybe szállhat a hatalom megszerzéséért, ám mégsem tekinthetők demokratikusak, hiszen a versenyfeltételek egyenlőtlenek, vagyis „a pálya erősen lejt” a hatalmon lévők javára (Levitsky–Way 2010:5). Az ilyen autokratikus berendezkedésekben tehát csak tisztességtelen formában létezik verseny, azaz a választás ténylegesen nem biztosítja a

<sup>3</sup> <https://jelen.media/kozelet/ez-a-hajo-elment-iden-mar-nem-jonnek-az-unios-penzek/>

<sup>4</sup> <https://2015-2019.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/a-munkaalapallam-korszaka-kovetkezik>

politikai váltógazdálkodás lehetőségét (lásd fentebb a demokrácia Kis János által ismertetett alaki kritériumait).

Akármelyik megjelölést vesszük alapul, a demokráciától eltávolodott, autokratikus vonásokat mutató rendszerek egyik fő jellegzetessége, hogy olyan intézményeket használnak fel saját céljaikra, amelyeket hagyományosan a demokráciával kapcsolunk össze. Ezek az intézmények (parlament, Alkotmánybíróság, ügyészség stb.) – megváltozott rendeltetésük révén – képesek a demokratizálódás útjába állva erősíteni az autokratikus működést (Bracanti 2014: 313). Más szóval a „versengő autokráciákban” a rendszer stabilizációját ugyanazok az intézmények biztosítják, amelyek korábban a demokratikus működés stabilizálóiaként funkcionáltak.

A demokratikus kulisszákat fenntartó autokráciák a 21. század megváltozott technológiai, gazdasági, demográfiai, szociokulturális körülményeihez tudatosan alkalmazkodnak, a liberális demokráciáknak tulajdonított kulturális, technikai vívmányok egy részét hatékonyan használják fel saját hatalmi céljaiknak megfelelően. Már több mint egy évtizede megszülettek az első írások (Marazov 2012) arról, hogy a nem demokratikus rendszerek miként hasznosítják az új információs technológiákat, például a közösségi média adta lehetőségeket. Marazov rámutat, hogy az internet demokratizáló potenciáljába vetett hit ellenére például a már bőven diktatúrának minősíthető iráni és kínai rezsimek sem lett kevésbé stabil és elnyomó. A tekintélyelvű rendszerek hatékonyan használják az interne-

tet a szólásszabadság elnyomására, megfigyelési technikáik csiszolására, a saját propaganda terjesztésére és a lakosság körében rendszerint fellelhető feszültségek levezetésére is szolgáló szórakoztató tartalom terjesztésére. A globalizáció, a társadalmi gyorsulás jelenségei önmagukban nem eredményeznek stabilabb demokráciákat: miközben a manipuláció, a populizmus új formáit teszik lehetővé (Bremmer 2018), a demokráciákra ugyancsak negatívan visszahatni képes új típusú nihilizmus (Gurri 2018) kialakulását is segítik.

A modern autokráciák okosak, s nem csak abban az értelemben, hogy megtanultak végtelennek tűnő állami forrásból Facebook-hirdetéseket futtatni. A 20. századi elnyomó rendszerekkel összehasonlítva a 21. századi autokráciák – saját jól fel fogott érdekekből – sokkal kifinomultabb eszközökkel teszik magukat leválthatatlanná. Különösen az Európai Unióban kifejlődő autokráciák számára (egyelőre a magyaron kívül a lengyel rendszer mutat kifejezetten autokratikus vonásokat) tabu egy sor klasszikus diktatúrára jellemző megoldás. Az európai közösségtől való nagyon erős gazdasági, politikai függőség, a hazánkban inkább szitokszóként használt, de a társadalom széles rétegei számára mégiscsak egy gombnyomásra lévő „nyugati” tömegkultúra (amely, legyen bármennyire is ingadozó színvonalú, elsősorban a liberális demokráciákra jellemző értékeket közvetít), a munkaerő unión belüli szabad áramlása, s ezáltal több millió magyar ember személyes élménye a valóban prosperáló demokráciákról, egyáltalán – hangozzék bármennyire elcsépeltnek

– a korszellem teszi természetszerűen alkalmazkodóvá s ilyen értelemben „okossá” Orbán rendszerét. A hatalomnak is az az érdeke, hogy kerülje az erőszakszervezetek alkalmazását, ehelyett sokkal kevésbé látványos, alapvetően gazdasági jellegű (adóhatósági, számvetőségi ellenőrzések és bírságok), az egzisztenciális boldogulást nehezítő eszközöket (állami szférába nem vesz fel kormánykritikus polgárokat, a szólásszabadságot csorbító szabályokat hoz erre a szférára) épít be a rendszerébe, s alkalmazza ezeket elsősorban a hatalomgyakorlásával szemben kritikát gyakorlók ellen. Hasonlóan viszonyul a demokratikus intézményekhez. Az eredetileg a demokratikus jogállam fenntartására létrejött intézményeket nem megszünteti, hanem eredeti rendeltetésükkel ellentétesen, saját hatalmának fenntartására használja. Az ilyen rendszerek okosak, mert képesek elérni, hogy a lakosság a mindennapok szintjén ne vagy csak alig érezze, hogy nem demokratikus rendszerben él. Tudatosan épít szelepeket rendszerébe (ehhez a Kádár-rendszer utolsó két évtizedében már egyébként is hozzászózott a magyar társadalom), működni hagyja, sőt maga tartja fent, segíti anyagi és egyéb forrásokkal a hatalma demokratikus legitimitásának látszatát erősítő, domesztikált ellenzékét, amely ennél fogva persze teljesen alkalmatlan arra, hogy valós alternatívát kínáljon az Orbán-rendszerrel szemben.

Ugyanakkor Kis János arra is rámutat, hogy „a korlátozottan kompetitív tekintélyuralmi rezsimek abban az esetben is autokráciák, ha netán az derül ki róluk, hogy

sebezhetőek, vagy egyenesen az, hogy lehetségesek válsághelyzetek, amikor a teljes hatalmi apparátus sem tudja megakadályozni, hogy a rezsimnek választás útján vessenek véget” (Kis 2019: 69). Tehát az autokratikus hatalomgyakorlás tényét és az ebből eredő konzekvenciákat akkor sem lehet figyelmen kívül hagyni, ha Magyarországon esetlegesen feltűnne végre egy olyan potens politikai erő, amely olyan komoly társadalmi támogatást élvez, hogy azzal az autokráciákra jellemző, fentebb már részletezett, teljesen egyenlőtlen versenykörülmények közt megtartott választásokon is meg tudná szorongatni, esetleg formálisan le is tudná győzni a kormánypártokat.

Mindezek fényében az alábbiakban néhány olyan, a közéleti vitákban, különösen a kormánykritikus nyilvánosságban gyakran felmerülő kérdéskört („beidegződést”) érintek, amelyek kapcsán radikális szemléletváltásra („kiidegelésre”) lenne szükség ahhoz, hogy egyáltalán felmerülhessen az Orbán-rendszerrel szembeni releváns fellépés lehetősége. A következőkben tehát arról lesz szó röviden, hogy néhány, persze szubjektíven, ha úgy tetszik, önkényesen kijelölt, a rendszer fennmaradása szempontjából ugyanakkor szerintem fontos kérdés kapcsán mi következik abból, ha elfogadjuk azt a megállapítást, hogy Magyarország nem demokrácia, hanem autokrácia. A kérdés retrospektíven is megfogalmazható: hogyan kellett volna a demokrácia iránt elkötelezett egyéneknek és közösségeiknek bizonyos közös ügyeinkhez, például egyes, csak névleg demokratikus intézményeinkhez viszonyulniuk az „autokratikus áttörés” óta.

## Beidegződéseink kiidegelése

### *Választások, Tisztelt Ház*

Az ellenzéki nyilvánosság négyévente újra és újra soha vissza nem térő nagy lehetőségről beszél az autokratikus hatalom szabályai szerint megrendezett választások kapcsán, miközben két választás között attól hangos ugyanez a nyilvánosság, hogy Magyarországon diktatúra van. Be kellene végre látni, hogy ha négyévente csodavárásba hergeli magát az ellenzéki közvélemény, és úgy tesz, mintha a rendszer választásokon leváltható lenne, akkor azzal tagadja, hogy Magyarország autokrácia lenne – azt pedig, hogy diktatúra, végképp. Így válik a politikai tér valamennyi szereplője komolyan vehetetlené, aki elindul a választásokon, aki soha vissza nem térő ellenzéki esélyekről beszél, majd a két választás között diktatúrát kiált. Amint azt fentebb ismertettem, a diktatúráknál enyhébb autokráciáknak is az az egyik fő jellemzőjük, hogy a hatalom választásokon keresztül gyakorlatilag leválthatatlan. Az Orbán-rendszert választások útján nem lehet leváltani. Ehhez pedig a rezsimnek még csak látványos választási csalásokra sincs szüksége. A választást megelőző négy évben a számára fontos szavazói bázisokra zúdított propagandaüzenetek, konkrét gazdasági szektorok bekebelezése, a hatalomtól való függés rendszerének tudatos kiépítése önmagukban elegendőnek bizonyulnak ahhoz, hogy Orbánék négyévente különösebb erőlködés nélkül legyűrjék a kormány- és rendszerváltásban egyébként sem különösen érdekelt parlamenti ellenzéki pártokat. Az elmúlt tizenhárom évben azt láthattuk, hogy a magukat

ellenzékiként exponáló politikusok az autokráciákra jellemző, imént is említett jellemzők miatt előre borítékolható választási bukta után a következő választásokba újra belevetik magukat, majd az újabb vereséget követően lehorgasztott fejjel távoznak a pástról, sokan egyenesen (vissza) a parlamenti széksorokba.

Érthető persze, hogy az Orbán-rendszer által domesztikált ellenzéki képviselők nem szívesen mondanak le többmilliósi fizetésükről, az ellenzéki nyilvánosság egyéb szereplőit, a demokratikus érzelmű értelmiséget, szakmai közösségeket, a lelkes hír-olvasó közönséget azonban biztosan nem érik különösebb veszteségek, ha végre mindannyian belátják: az Orbán-rendszer által kiírt választásokon való részvétel kizárólag arra jó, hogy az autokrata rendszer hatékonyabban tudja fenntartani a demokrácia látszatát. Az utolsó országgyűlési választások óta egészen biztosan nem tartható már az az álláspont sem, hogy a parlament azért még mindig a nyilvánosság azon tere, ahol „szembesíteni lehet a fideszes honatyákat bűnös dolgaikkal a nép színe előtt”. Újságírói kérdésekre hébe-hóba válaszolnak a kormánypárti képviselők, szinte lehetetlenség őket megközelíteni a Parlamentben és annak környékén.<sup>5</sup> Egy-egy keményebb ellenzéki beszólás, netán parizeres, táblás performansz néhány napra akár jó érzéssel is eltöltheti a mémekre vágyó demokrata nyilvánosság egy részét, de ezek az akciók politikai ajánlatnak, alternatívafelmutatásnak azért nem nevezhetők.

<sup>5</sup> <https://telex.hu/video/2022/07/03/nyilvanosság-parlament-kormany-sajto-orban-viktor-szlovakia>

### *Értelmes és hasznos építkezés*

A fentiekből következik, hogy igazuk volt azoknak,<sup>6</sup> akik már évekkel ezelőtt amellet érveltek, hogy az Orbán-rendszer által levezényelt választásokon elindulni értelmetlen, sőt – a rendszer-legitimáló hatás miatt – kifejezetten káros. Ettől még, sőt, éppen ezt a belátást erőforrásként használva, el lehet(ne) kezdeni közösséget építeni: biztos nem lesz sikertelenebb egy ilyen próbálkozás annál, mint Orbán Viktor által alalmaznaként adott párttámogatási pénzekből egy ötödik kétharmadot összehozni. Bár az így rendelkezésre álló forintok (ha vannak egyáltalán) nem összevethetők a parlamenti ellenzék forrásaival, mégis autentikusabb, hitelesebb az ilyen építkezés, hosszú távon pedig egészen biztos, hogy ennek van egyedül értelme. Az igazán stabil demokráciák egyébként is az erős, alulról szerveződő közösségeken alapulnak (Atkinson 2012). Unásig ismételtetett toposz, sokan rámutattak már, hogy a Fidesz hasonlóképpen építette fel 2002-es választási veresége után a polgári köröket (Szabó 2007), amelyek erős háttországot adtak 2010-es, mindent elsöprő győzelmének. Az Eötvös Károly Intézet egy, a 2022-es választások után közvetlenül kiadott álláspontjában<sup>7</sup> úgy fogalmazott, hogy az ilyen helyi demokratikus körök „örökzöld témái lehetnek a helyi

településpolitika, a korrupció elleni küzdelem, a nyilvánosság, a szegények segítése, a környezetvédelem, az egészségügy, az oktatás vagy a kultúra ügyének képviselője”.

Lehet, hogy nem fognak az így építkező mozgalmak vezetői, aktorai igazán meggazdagodni? Valószínű. Nem lesz milliós fizetésük? Szinte biztos, hogy nem. A valódi változást eredményező demokratikus teljesítményt, munkát a demokráciát óhajtó polgárok (akik még mindig több millióan lehetnek) maguk is katalizálhatják: a tehetősebb réteg a hasznosnak vélt munkát végző szereplőket anyagilag támogathatja, s az önkéntes munkának is egészen biztosan lenne felvevőközege. A demokratikus közvélemény egy része tartja fenn már most is a 444-et, a *Telexet*, a *HVG-t*, *Átlátszót*, a *Partizánt*. Ez a modell („Legyünk a szabadság részvényesei!”<sup>8</sup>) működőképes lehet a politikai munkát végző, valódi teljesítményt felmutatni képes közösségek vonatkozásában is.

*„Orbán azért kormányozni tényleg tud”, a szakpolitikai viták nézőpontjáról*

Azon túl, hogy az ellenzéki körökben is gyakran felbukkanó „azért meg kell hagyni, hogy Orbán kormányozni tényleg tud” toposz Magyarország gazdasági, közoktatási, egészségügyi, stb. adatait tekintve<sup>9</sup> nettó baromság, morálisan sem tartható. A jogállami intézmény-

<sup>6</sup> [https://hvg.hu/itthon/20180116\\_hont\\_andras\\_utolso\\_szavak\\_a\\_valasztasi\\_bojkott\\_ugyeben\\_ellenzek\\_rendszervaltas](https://hvg.hu/itthon/20180116_hont_andras_utolso_szavak_a_valasztasi_bojkott_ugyeben_ellenzek_rendszervaltas); <https://mandiner.hu/velemeny/2014/04/bartus-laszlo-tevedesek-ajbojkottrol>

<sup>7</sup> <http://www.ekint.org/alkotmanyossag/2022-05-02/demokrataknak-kivul-tagasabb-avagy-a-valasztasi-vereseg-utan-a-szabad-demokratikus-es-szolidaris-magyarorszag-megorzendo-alma-es-uj-eselyei-allaspont>

<sup>8</sup> Ez a fantázianév néhány éve az Eötvös Károly Intézet egyik értekezleti napján bukkant fel.

<sup>9</sup> Bővebben lásd például a Tárki legutóbbi, 2022-ben megjelent Társadalmi Ríportját: <https://tarki.hu/tarsadalmi-riport>

rendszer jól dokumentált leépítése önmagában elég indok lenne arra, hogy a következő megállapítás igaz legyen: az Orbán-rendszerről nem lehet olyan nyelvezettel, olyan szempontokkal beszélni, mutatóit, eredményeit elemezni, mintha egy demokratikus berendezkedésű ország vezetésének teljesítményét vizsgálnánk. Az autokrata áttörés óta minden olyan megnyilvánulás, amely nem biggyeszt lábjegyzetet arra vonatkozóan, hogy az általa tett megállapításokat annak fényében kell értelmezni, hogy itt egy nem jogállami berendezkedésről beszélünk, végső soron maga is az autokrata hatalmat legitimálja. Szakpolitikai értekezés nem lehet morálisan helytálló anélkül, hogy a szerző a rendszer autokrata jellegére ne utalna. Családtámogatásról, hogy egyébként mit csinálnak jól, voltak-e ezzel kapcsolatban pozitív hatású intézkedések, nem helyes anélkül beszélni, hogy ne emelnénk be ugyanezen értekezésbe az LMBTQ-közösséget kirekesztő, megbélyegző törvényalkotást, kormányzati kommunikációt, könyvfóliázást<sup>10</sup>, „homokóházást”<sup>11</sup>. Az Orbán-rendszer és a 20. század totális rendszereinek összevetésével, ahogyan erre fentebb utaltam, nagyon óvatosan kell bánni, mert az esetek 99 százalékában ellehetetleníti az értelmes vitát. Ezzel együtt azért idekíváncozik, hogy akár kőkemény diktatúrákban is találhatunk itt-ott hasznos beruházásokat (a náci Németországban is voltak

autópálya-építések, környezetvédelmet, egészséges életmódot, tömegsportot támogató programok), ettől még egy ezekről szóló elemzésnek a megfelelő történelmi-történelmi, politikai kontextust érintenie kell. A szakpolitikai intézkedéseket – a formalista megközelítésekkel ellentétben – nem lehet a kontextusukból kiragadni. A jogszabályok, az állami intézkedések a társadalom mindenkori állapotát is tükrözik, ahogyan a jogi-társadalmi viszonyokat szabályozzák, az közvetett információkkal szolgál például a társadalom szociális, kulturális, pszichés állapotáról is. Ahogyan az autokráciával szemben álló társadalmi tér állapotáról is sokat elárul, hogy a kormánypárti szavazókra, a rendszerrel együttműködőkre hogyan tekint. E cikk utolsó része ezt a kérdéskört érinti.

*A „birka fideszes” szavazóról,  
kollaborációról, belülről  
bomlasztásról, elszámoltatásról*

A kormánykritikus nyilvánosság egyik legnyomasztóbb jelensége a Fideszre szavazó honfitársak „birkázása”, „agymosottozása”. Az a gond ezzel a gyakorlattal, hogy egyrészt a kormánypárt kommunikációjára emlékeztető módon dehumanizál a társadalom nem jelentéktelen részébe tartozó embereket, másrészt kontraproduktív abban az értelemben is, hogy épp az Orbán-rendszer propagandakommunikációjának végtelenül káros társadalmi hatása-ira nem képes rávilágítani. Nagyon szomorú, de 2023-ban még mindig ott tartunk, hogy a kormánykritikus közvélemény számára továbbra sem evidencia, hogy négyévente a kormánypártokra szavazók pusztán attól, hogy a Fideszre voksolnak,

<sup>10</sup> <https://telex.hu/belfold/2023/07/07/konyv-libri-folia-melegellenes-torveny-gyermekvedelmi>

<sup>11</sup> [https://index.hu/gazdasag/2019/10/14/love\\_is\\_love\\_plakat\\_fogyasztovedelem\\_meleg\\_par\\_reklam\\_coca-cola\\_karosította\\_a\\_fiatalkoruk\\_erkolcsi\\_fejlodeset/](https://index.hu/gazdasag/2019/10/14/love_is_love_plakat_fogyasztovedelem_meleg_par_reklam_coca-cola_karosította_a_fiatalkoruk_erkolcsi_fejlodeset/)

nem agyalágyult, rossz szándékú, alávaló emberek. Ebben a tekintetben is osztom Majtényi László kollégám álláspontját (Majtényi 2022), aki az elittel szemben szigorúbb követelményeket tart e tekintetben helyesnek, ám az „átlagos” polgárok iránti elvárások terén már korántsem annyira szigorú, s a társadalmi hierarchiában lefelé haladva egyre megértőbb hozzáállást tart helyesnek. Az Orbán-rendszer elitje, amely megtervezte és végrehajtotta a jogállam leépítését és kiépítette azt a gazdasági hátországot, amely mára, strómanjain keresztül, a leggazdagabb magyar emberré tette a miniszterelnököt (Magyar 2015, Magyar–Madlovics 2021), nyilvánvalóan ebből a szempontból merőben más elbírálás alá esik. Némileg analóg a helyzet talán azzal, amikor a büntetőjog figyelembe veszi a tényállás megítélésekor a bűnösséget, azaz hogy az elkövető tudata mit fogott át, vagy ahogyan a károkozás esetében a jog a károkozó kapcsán figyelembe veszi és értékeli az adott helyzetben általában elvárható magatartást. A nap 24 órájában a közmédiából sugárzott propagandahíreket, az egész országot elárasztó plakátokon közölt manipulációt nehéz a helyén kezelni, reálisan értelmezni és az ennek megfelelő cselekvési, viszonyulási stratégiákat választani, ha egyébként az ember (akár önhibájából, akár önhibáján kívül) nem kapott olyan tudást, nem sajátított el olyan képességeket a szocializációja során, amelynek révén viszonylag egyszerűen meg tudja különböztetni a híreket az álhírektől, az állami propagandát a korrekt kormányzati tájékoztatástól.

A Fideszre szavazók iskolázott-

sági adatai is ismertek,<sup>12</sup> köztudott, hogy egyre inkább a tanulatlan réteg képezi Orbánék szavazóbázisát, amelyre a rendszer tudatosan reagál kommunikációjában is (Kis Grófóval, Győzikével, pirosléttaparadicsommal, pörköltöt kavargató miniszterelnökkel). Az, hogy Orbán Viktor autokratikus rendszere „okos”, azt is jelenti, hogy eléggé pontosan tudja, hiszen társadalomtudományi eszközökkel képes feltérképezni, hogy meddig mehet el, azaz melyek azok a hatalomtechnikai eszközök, amelyekkel elérheti, hogy a társadalom többsége támogatásáról biztosítsa úgy, hogy ez a réteg közben ne érezze, hogy szabadságát a kritikus mértékben korlátozzák. Ugyanakkor különböző attitűdkutatásokból<sup>13</sup> az is világosan kiderül, hogy az Orbán-rendszer a társadalom szabadságigényszintjét nagyon hatékonyan tudja csökkenteni pusztán a folyamatosan adagolt propagandával, az intézményesített manipuláció fenntartásával (Sik 2016, Lázár–Sik 2019). A felelősség ezekben az esetekben legnagyobb-részt a propaganda gyártóját és terjesztőjét (a hatalom birtokosait) terheli. Úgy gondolom, hogy elsősorban a hatalommal szemben alternatívát felmutatni szándékozó politikai-társadalmi erők – kétségtelenül nagyon nehéz, rendkívül sok kreatív erőt felemészítő – feladata annak kitalálása, hogy miként lehet ezt a nagyon

<sup>12</sup> <https://g7.hu/kozelet/20220407/fidesz-tarolassal-jar-egyutt-az-iskolazatlanok-magas-aranya/>

<sup>13</sup> [https://www.policysolutions.hu/userfiles/Policy\\_Solutions\\_Demokracia\\_es\\_a\\_magyar\\_tarsadalom.pdf](https://www.policysolutions.hu/userfiles/Policy_Solutions_Demokracia_es_a_magyar_tarsadalom.pdf); [https://index.hu/tudomany/2016/11/17/soha\\_nem\\_latott\\_merteku\\_az\\_idegenellenesseg\\_magyarorszagon/](https://index.hu/tudomany/2016/11/17/soha_nem_latott_merteku_az_idegenellenesseg_magyarorszagon/)

széles, a kormánypropaganda által megtévesztett társadalmi réteget másfajta üzenetekkel, teljesen más attitűddel megszólítani. Az azonban egészen biztos, hogy nem lehet hiteles, demokratikus, a szolidaritás elvét előtérbe helyező politikai alternatívát felkínálni a magyar társadalomnak, amíg agyatlan csőcselékként tekintünk több millió honfitársunkra. Arról nem beszélve, hogy az Orbán-rendszer megszűnését követően csak akkor lehet normális országot, stabil, szociálisan érzékeny demokratikus rendszert építeni, ha empátiával és teljes nyitottsággal fordul a kormánykritikus tömeg az Orbán-rendszert jelenleg is – akár teljes meggyőződéssel – támogató átlagemberekhez. Az alternatívát felmutatni szándékozó demokratikus közösségnek ezt a beleérző képességet muszáj felvállalnia. Enélkül nem lehet valódi rendszerváltásról, demokratikus helyreállításról álmodozni.

Ugyanakkor komoly felelősség terheli az Orbán-rendszer kiépítésében, fenntartásában közreműködő értelmiséget: jogászokat, közgazdászokat, a közigazgatás politikai szintjein dolgozókat, egyetemi vezetőket, kommunikációs szakembereket, s legfőképp a politikai osztály tagjait: képviselőket, minisztereket, polgármestereket. Azokat, akik „pontosan tudták”, miben vettek részt, akik szakmáik árulói. Ugyanakkor az ő esetükben sem szabad felelőtlenül elszámoltatásról, börtönbüntetésről s más hangzatos következményekről beszélni az efféle szankcionálásokat megalapozó részletek pontos ismerete, jogi-politikai következményeinek átgondolása nélkül. Kétségtelenül lesznek olyan szereplői az Orbán-rendszernek, akik az elkövetésük

idején hatályos jogszabályok (legnagyobbobbrészt maguk az Orbán-rendszer törvényei) alapján végrehajtott bűncselekmények miatt kell hogy bíróság előtt feleljenek. Ez azonban nem lehet általános fenyegetés, különösen a jogásztársadalom nem lehet forrófejű ebben a tekintetben. Akit bűncselekménnyel vádolnak, annak bűnösségét független bíróságnak kell megállapítania, nem egy, az Orbán-rendszer után következő politikai erőnek. A jogállam helyreállítása ott kezdődik, hogy az autokrata rendszer szereplőinek cselekedeteit – micsoda meglepetés – az eredeti funkciójuk szerint helyreállított jogállami intézmények jogállami eszközökkel ítélik meg, s az esetleges jogkövetkezményeket is politikai nyomástól függetlenül rendelik el. Az Orbán-rendszer leváltására jelentkező politikai szereplőknek pedig kényesen kell ügyelniük arra, hogy politikai ajánlatukban jogállami eljárásban megállapított jogi felelősségről beszéljenek – az agyonhasznált, inflálódott „elszámoltatást” is ideje volna elengedni. Az „autokrata áttörés”, akárhonnán nézzük is, a magyar történelemben példátlan politikai-jogi helyzetet teremtett. Azon túl, hogy széles társadalmi konszenzusra lenne szükség abban a tekintetben is, hogy 2010 után autokratikus fordulat következett be Magyarországon, az „autokratikus áttörés” során, majd azt követően végrehajtott közjogi határátlépések jogi minősítését, azok jogkövetkezményeit nagyon pontos és a szakmai szttenderdeknek megfelelő vizsgálatnak kell alávetni. Erre történtek már próbálkozások bizonyos alkotmányjogászok részéről (az Eötvös Károly Intézet műhelyében

is születtek ezzel kapcsolatosan írá-  
sok<sup>14</sup>), az általuk felvetett szempon-  
tok, megközelítések alapjául szolgál-  
hatnak ennek a folyamatnak.

E témához kapcsolódóan pár szót  
érdemes szentelni még a belülről  
bomlasztás toposzának. Miniszté-  
riumokban dolgozó egyetemi cso-  
porttársak, állami propagandát  
legyártó PR-cégek alkalmazottai,  
egyetemi autonómiák felszámolá-  
sához asszisztáló rektorok, déká-  
nok: ha egyszer vége lesz az Or-  
bán-rendszernek, a legtöbbjükről  
ki fog derülni, hogy ők csak belülről  
bomlasztottak. De miben is áll ez  
a bomlasztó tevékenység? Ha lé-  
tezik egyáltalán a bomlasztóknak  
azon tábora, akik valóban abban a  
hitben dolgoznak, hogy rendszerle-  
építő tevékenységet végeznek/vé-  
gezhetnek a különböző, hatalomhoz  
szorosan kötődő vagy a hatalom ál-  
tal minimum átszótt, de leginkább  
megszállt állami intézményekben,  
cégekben, e céljuk egyszerűen nem  
teljesülhet. Az autokrácia egyik fő  
ismérve, ahogyan azt már többször  
kiemeltem ebben az írásban, hogy  
a jogállami intézményeket eredeti  
rendeltetésükkel ellentétesen  
használja fel saját hatalmi célja-  
ira, ezekben az intézményekben  
pedig a demokrácia játékszabályai  
nemcsak „kifelé”, de „befelé” sem  
érvényesülnek. A legjobb szándékú  
belülről bomlasztás is a visszájára  
fordul ilyen körülmény között: csak  
arra jó, hogy a nem demokratiku-  
san működő intézmények legitimá-  
cióját erősítse. Hasonló a helyzet a

kormányzati propagandát legyártó  
„piaci” szereplők cégeiben (PR-cé-  
gek, sajtóorgánumok, lapkiadók)  
dolgozó „belülről bomlasztókkal”.  
Egyrészt a kormányzati kommuni-  
káció fontos csatornáinál végrehaj-  
tói pozíciókban dolgozóknak legfel-  
jebb abba lehet beleszólásuk, hogy  
a migránszós plakátnak milyen  
legyen a háttérszíne, vagy hogy a  
televíziós hírműsorban a képernyő  
alján futó információs sáv sebes-  
sége mekkora legyen. Másrészt az  
ezeken a helyeken elhelyezkedő  
ember jelentkezésével, jelenlétével  
azt üzeni, hogy ezeken a helyeken  
dolgozni rendben lévő dolog. Bár az  
ember önkéntelenül is a felemelt  
mutatóujjal életvezetési tanácsokat  
osztogatók kínos pozíciójába sodor-  
ja magát, ha olyasmiket mond, hogy  
„egy demokrata itt dolgozhat, itt  
meg nem”, végső soron ez az egész  
írás a határok meghúzásáról szól.  
Arról a dilemmáról beszéltem eddig  
is, hogy egy autokrata rendszer-  
ben a magát demokratának valló  
egyénnek miben érdemes részt ven-  
nie, mihez adhatja a nevét jó lelki-  
ismerettel. Bár egy olyan bonyolult  
rendszer működéséhez, mint a tár-  
sadalom, lehetetlen cselekvési stra-  
tégiák, élethelyzetek taxatív fel-  
sorolását hozzárendelni, majd azt  
mondani, hogy „na, kész, ezzel fel  
is oldottuk a morális dilemmákat”  
az autokráciához való viszonyulás  
tekintetében, a saját szubjektív el-  
határolási szempontjaimat röviden  
mégiscsak összefoglalom.

Ahhoz, hogy egy autokrata rend-  
szerben „mi fér bele”, szerintem  
hasznos felállítani egy olyan, per-  
sze éles kontúrokkal nem jelle-  
mezhető skálát, amelyen a teljesen  
egyértelműen hatalomtól független

<sup>14</sup> <http://www.ekint.org/alkotmanyossag/2020-10-11/elegy-fejezetek-a-demokratikus-es-szolidaris-magyarorszag-alkotmanyos-programjahoz>; [http://ekint.org/lib/documents/1642764990-EKINT\\_Az\\_alkotmanyozasi\\_vitarol\\_elemzes.pdf](http://ekint.org/lib/documents/1642764990-EKINT_Az_alkotmanyozasi_vitarol_elemzes.pdf).

piaci szegmensén túl az „elfogadható helyek” sávjában például olyan munkahelyek vannak, amelyek bár szorosan kötődnek a hatalmi struktúrákhoz, feladatuk alapvetően a társadalom legalapvetőbb igényeinek kielégítése, például a társadalom mindennapi működéséhez elengedhetetlen állami közszolgáltatások ellátása (különbféle hivatalok, oktatási, szociális és egészségügyi intézmények, közüzemi szolgáltatók, satöbbi). Aki ilyen helyeken dolgozik, annak persze nem árt számolnia azzal, hogy bizonyos politikai jogait, például szólás- és véleményszabadságát, esetleg gyülekezéshez való jogát – amint arra számos példát láthattunk az elmúlt években – direkt (főnöki megdorgálás, belső fegyelmi eljárások) vagy indirekt tényezők (egy új törvény okozta helyzet, bizonytalanság, egzisztenciális félelmek) korlátozni fogják. Természetesen annak a kórházban dolgozó orvosnak a belső morális meggyőződése szerinti cselekvése, aki amúgy „nem teregethetné ki a szennyest”, vagy annak a tanárnak a hasonló attitűdje, akinek félnie kell, hogy mit fog szólni az igazgatója, ha a kisvárosból „felutazik” a budapesti pedagógustüntetésre, külön tiszteletet érdemel. A hasonló történelmi idők mentális túlélésének egyik lehetséges útja, ha az ember a munkáját olyan attitűddel és sztenderdek szerint látja el, mintha egy normális országban élne. Ehhez azonban arra is szükség van, hogy a demokratikus egyének sokasága egy rendszerkritikus közösség tagjának érezhesse magát, amely képes hatékony védelmet biztosítani a meggyőződése szerinti kiállása miatt őt ért retor-

ziók esetén. Az, hogy az ilyen esetekben még igénybe vehetők ilyen-olyan hatékonyságú jogorvoslati lehetőségek (a magyar autokráciában még léteznek ilyenek, amelyek, köszönhetően elsősorban az erre specializálódott jogvédő szervezeteknek, igen jó eséllyel képesek valamilyen mértékű anyagi kompenzációt biztosítani), nem pótolja azt, hogy a közösség szimbolikus, nyilvános kiállása általában fájóan hiányzik. Egy valódi demokratikus ellenpólus felépítésekor ennek a hiánynak a betöltésére biztosan hangsúlyt kell fektetni.

Visszatérve a „mi fér bele” skálához: a „vállalhatatlan” sávba elsősorban szerintem azok a helyek tartoznak, amelyek közvetlenül vesznek részt az autokrácia fenntartásában: ilyenek elsősorban a jogállam leépítésében közreműködő intézmények, amelyeknek épp a jogállam védelme lenne a fő feladatuk (többek közt az Alkotmánybíróság, ügyészség, minisztériumok, a végrehajtó hatalom egyéb szervei, ombudsmani hivatal, Állami Számvevőszék), a propaganda kidolgozásában, terjesztésében közreműködő, valamint a közvagyon intézményesített ellopásában szerepet játszó, közreműködő valamennyi intézmény, cég, testület. Aki ezeken a helyeken vállal munkát, annak érdemes tudatában lennie, hogy fogaskerék az autokrata gépezetben.

Külön fejezetben lehetne ennek kapcsán a demokratikus elköteleződésű értelmiség, művészek rendszerlegitimáló dilemmáiról írni, a Tusványoson tartott rockkoncerteken át a kultúrharcos kormányzati nyomulás egyéb

csapdáin<sup>15</sup> keresztül egészen a kormánykritikus színpadi beszólás miatt lemondott koncertekig,<sup>16</sup> külön kitérve az adott szakmai közösség ezekre adott reakcióira (vagy épp a reakciók hiányára). Erre most ennek az írásnak a kérétei nem adnak lehetőséget, de úgy gondolom, az előbb említett elhatárolási szempontokat többé-kevésbé ezekhez a kulturális térhez köthető helyzetekhez is hozzá lehet rendelni. A belülről bomlasztás mítosza mind a politikai és állami szféra, mind a civil társadalom esetében is csak a már létrejött autokratikus viszonyok konzerválásához járul hozzá, morálisan helyeselhető „harmadikutas” megoldás ebben a tekintetben nem (sem) igazán létezik: *„Minden tartalmi értelemben alkotmányos állam egyfelől, továbbá az autokrácia összes válfaja másfelől abban különböznek, hogy az elsőben rendszerint a közéleti erényesség, a másodikban pedig gyakorta a becstelenség a kifizetődő, sőt elvárt emberi magatartás. Ebből következik az is, hogy a normális világban a morálisan semleges egyéni döntések az autokráciában gyakran súlyos erkölcsi dilemmát hordoznak, a morális jó a személyes érdekekkel szembekerül, a helyzet inkább a kisebbik rossz és a rossz közötti választást kínálja fel, ezzel szembefordulni már legalább Don Quijote-izmus”* (Majtényi 2022: 1).

\*

Évtizedes beidegződéseket, húsz év demokrácia alatt valamilyen módon mégiscsak kollektív tudatunk immanens részévé vált intézményi, eljárási, cselekvési alapvetéseinket (a választások útján megvalósuló politikai váltógazdálkodás lehetősége, az állampolgárok parlamenti pártok útján megvalósuló politikai akaratérvényesítése, a hatalmi beavatkozástól relative független gazdasági élet, morálisan semleges egyéni döntések a politikai rendszer kapcsán, satöbbi) nagyon nehéz elengedni. Mostanra viszont mindenkinek be kell látnia, hogy a 2010 előtti értelmezési és cselekvési sémáinkhoz való ragaszkodás már a valódi változás irányába tett első lépéseket is megakadályozza. Az Orbán Viktor által kiépített autokrácia okos, a „diktatúrázásra” válaszul előhúz valamelyik influenszerén keresztül egy tusványosi Péterfi Bori-koncertről<sup>17</sup> készült felvételt, vagy rámutat egy működő kormánykritikus online újságra<sup>18</sup>. Az „okosautokrácia” eliminálni képes szinte bármilyen kritikát, ha azt nem a megfelelő kontextusban fogalmazzák meg. Hiteles alternatívát csak akkor lehet felmutatni, ha valóban elkezdjük levonni a következtetéseket abból a felismerésből, hogy amiben élni kényszerülünk, az nem demokrácia, de nem is diktatúra. Az „okosautokráciából” való kilábalás első lépésének biztosan elenged-

<sup>15</sup> <https://444.hu/2023/07/08/borzalom-es-bekevan-a-szahari-esoerdokban-a-posztfasiszturalom-kulturaja>

<sup>16</sup> <https://telex.hu/szorakozas/2023/05/24/tobb-kormanykritikus-megnyilvanulasutan-varatlanul-lemondtak-a-carson-coma-brusszeli-koncertjet>

<sup>17</sup> <https://www.facebook.com/deakdanielofficial/posts/pfbid02TW7gXuZPgNUQ41H79k2n28qQ67GUE8iP3mVC4UBj6zW3NCGQi1kks7f5AuqyYw7Wl>

<sup>18</sup> [https://www.instagram.com/p/Cu9IGGWOjD2/?utm\\_source=ig\\_web\\_copy\\_link&igshid=MzRIODBiNWF1ZA](https://www.instagram.com/p/Cu9IGGWOjD2/?utm_source=ig_web_copy_link&igshid=MzRIODBiNWF1ZA)

hetetlen része, hogy az e cikkben említett kérdések és a többi, itt nem részletezett közös dolgunk kapcsán végre tényleg átkattintsuk

az agyunkat: beidegződéseinket – mint a fogorvos a korábban jó, de mára inkább már csak problémákat okozó fogakat – kiidegeljük.

## Felhasznált irodalom

---

- Atkinson, Hugh (2012): *Local democracy, civic engagement and community: From New Labour to the Big Society*, Manchester University Press
- Bajomi Iván et al. (2020): *Háttal Európának – A kultúra, az oktatás, a tudomány és a média leépítése Magyarországon 2010–2019*. Budapest: Humán Platform, <http://oktatoihalozat.hu/wp-content/uploads/2020/03/magyar.pdf>
- Bozóki András – Hegedűs Dániel: A kívülről korlátozott hibrid rendszer. Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében. *Politikatudományi Szemle*, 2017/2. szám. 7–34.
- Brancati, Dawn: Democratic Authoritarianism: Origins and Effects. *Annual Review of Political Science*, Vol 17, 2014. 13–326.
- Bremmer, Ian (2018): *Us vs. Them: The Failure of Globalism*, Portfolio
- Fábián Zoltán – Sik Endre (1996): „Előítéletesség és tekintélyelvűség” in: *Társadalmi riport 1996*, Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.). Budapest: Társki, Századvég. 381–413.
- Gurri, Martin (2018): *The Revolt of The Public and the Crisis of Authority in the New Millenium*, Stripe Press
- Kis János (2014): *Mi a liberalizmus? – Esszék, tanulmányok*. 1985–2014. Kalligram
- Kis, János (2016): Az autokráciák fogalmi topográfiájához. Előadás „A nép nevében?” című konferencián. *DE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék – CEU Politikatudományi Tanszék*, 2016. január 12-én. <https://www.youtube.com/watch?v=wSvZnJpNjBE>
- Kis János (2019): Demokráciából autokráciába. A rendszertipológia és az átmenet dinamikája, *Politikatudományi Szemle*, 28 (1): 45–74.
- Lázár Domokos – Sik Endre (2019): A morálispánik-gomb 2.0. *Mozgó Világ*, 45 (11): 15–32.
- Levitsky, Steven – Way, Lucan A. (2010): *Competitive Authorianism*. Cambridge University Press
- Majtényi László (2022): Zsarnokságban, *ÉS*, LXVI. évfolyam, 51–52. szám, 2022. december 22.
- Majtényi László – Zsugyó Virág (2019): *Harcz az alkotmányért*. Budapest: Kalligram.
- Marazov, Evgeny (2012): *Net Delusion*, PublicAffairs
- Magyar Bálint (2015): *A magyar maffiaállam anatómiája*, Noran Libro
- Magyar Bálint, Madlovics Bálint (2022): *A posztkommunista rendszerek anatómiája – Egy fogalmi keret*, Noran Libro
- Sik Endre (2016): Egy hungarikum: a morálispánik-gomb. *Mozgó Világ*, 42 (7–8): 67–80.
- Szabó Ildikó (2007): A nemzet fogalmi konstrukciója a Fidesz diskurzusaiban 1998 és 2006 között, *Politikatudományi Szemle* XVI/3. 129–159. o.
- Zakaria, Fared (1997): The Rise of Illiberal Democracy, *Foreign Affairs* Vol. 76, No. 6 (Nov.-Dec., 1997), 22–43.

*Lázár Domokos vitacikkére szerkesztőségünk hozzászólásokat vár.*